

**ТЕХНОЛОГІЯ ОПТИМАЛЬНОЇ ГАРМОНІЇ
ВИКОРИСТАННЯ ПРИЙОМІВ ПЕДАГОГІЧНОЇ
ТЕХНІКИ ТА ІННОВАТИКИ – ВАЖЛИВИЙ
ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЕФЕКТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ**

В работе раскрыта технология использования приемов педагогической техники и инноватики. Рассмотрено различные аспекты готовности учителя с учетом современных приоритетов образования.

In the given article the author shows the way of using pedagogical methods and innovations. The article deals with different aspects of a teacher readiness to educate taking in account the modern priorities of education.

Один із показників високого рівня професіоналізму є готовність майбутнього вчителя до професійної діяльності. Виходячи з цього ми пропонуємо модель технології, де студент – не об'єкт, а суб'єкт навчання і сучасної практики шкільного життя.

Від першої сходинки – пізнання структури, особливостей педагогічної діяльності – студент прямує до усвідомлення того, що особистість учителя є головним

“інструментом” його успішної діяльності, а від цього – до осмислення ступеня власної готовності відповідати таким професійним вимогам, як глибина знань, розвиненість педагогічного мислення, певних здібностей, умінь і навичок.

Професійна система “людина-людина” особистісно зорієнтована, становить технологію формування готовності майбутнього педагога до професійного самовдосконалення й саморозвитку, а через нього – до продуктивної педагогічної діяльності.

Орієнтація на особистісну сутність людини, прагнення звільнити її від одноманітності в суспільному бутті й особистісному розвитку домінують у сучасній теорії і практиці виховання та навчання.

Гуманістична педагогіка дає широкий простір для реалізації позиції дитини у процесі навчання і виховання. У контексті гуманістичної освітньої парадигми іншого бачиться позиція педагога, якому належить бути визначальним чинником навчального процесу, соратником і супутником дитини на шляху пізнання. Вчитель є провідною фігурою успішної педагогічної взаємодії з вихованцями, від нього залежить оперативність врахування їх особистісних якостей, які постійно змінюються під впливом зовнішніх обставин та індивідуального зростання.

У професійному навчанні студента чільне місце відводиться роботі над собою, розвитку особистих задатків, удосконалення психотехніки, мовлення, невербальної поведінки, необхідних для конструювання та організації продуктивного педагогічного діалогу.

Сучасна ідея технологізації освіти сформувала думку про те, що успіх у навчально-виховному процесі школи майбутнього забезпечуватиметься тільки якістю використаних технологій. Саме вони вважаються гарантом отримання добрих педагогічних результатів. Розвиток школи майбутнього з цих позицій пов'язується із запровадженням якісних технологій.

Сьогодні вноситься корективи в розвиток педагогічних парадигм, змінюються суспільні функції вчителя. Важко уявити

по-справжньому гуманістичне суспільство без учителя – духовного працівника, наставника, помічника, а відтак – учителя, який володіє мистецтвом впливати, будити думку, спонукати, заражати. Розвиток нації можливий лише за умови існування її освіченої, високодуховної, інтелігентної частини – професійного учительства. Технологія оптимальної гармонії використання прийомів педагогічної техніки та інноватики – кредо педагогів.

Ми розглядаємо цю технологію як вищу, творчу активність педагога, що виявляється в доцільному використанні прийомів керування класом, підтримання дисципліни та уваги; технологій організації традиційних і нетрадиційних форм роботи на уроці, взаємної допомоги учнів; прийоми забезпечення ефективної перевірки знань тощо. А також дидактичні прийоми: як зацікавити слухачів лекцією, без нудьги повторити основний матеріал теми, підтримати зацікавленість у навчальній проблемі, навчити грамотно будувати свою мову під час відповіді, знайти прийоми організації вчительської праці.

Ця доцільність є результатом взаємодії принаймні двох чинників. Перший є системою знань і уявлень про закони навчання, розвиток особистості дитини та відповідно про технологію та прийоми, які забезпечують такий розвиток і здатність учителя створювати педагогічні технології на підставі характеристик педагогічної ситуації індивідуальних особливостей дитини. Другий чинник становить індивідуальні особливості педагога: його спрямованість, здібності та психофізичні дані. Для педагога важливо не тільки знаходити педагогічне рішення, а й уміти реалізувати його в ситуації педагогічної взаємодії. Отже, педагогічна доцільність діяльності вчителя – це, по-перше, результат оволодіння психологічними та педагогічними знаннями, вміннями, навичками, по-друге – наслідок раціонального використання потенціалу індивідуальності у процесі педагогічної взаємодії. Інакше кажучи, технологію оптимальної гармонії використання прийомів педагогічної техніки та інноватики можна розглядати як вияв свого “я” в професії, як самореалізацію особистості

педагога в освітній діяльності, що забезпечує реалізацію особистості учня.

Спостереження свідчать про те, що джерелом, яке забезпечує творчу активність майбутніх педагогів, є мотиви самоактуалізації особистості у сфері професійної діяльності. Механізмом виникнення таких мотивів є система професійних інновацій, оптимальної гармонії прийомів педагогічної техніки, ціннісних орієнтацій особистості вчителя, в якій домінують роль відіграють гуманістична спрямованість діяльності педагога і його соціальна відповідальність. “Технологія оптимальної гармонії...” дасть можливість майбутнім фахівцям досягти високого рівня педагогічної майстерності і нести своїм учням велику радість Краси педагогічної дії.

Коли ми прагнемо усвідомити витоки розвитку майстерності, зрозуміти шляхи професійного самовдосконалення, доцільно сформулювати визначення цієї педагогічної категорії так: педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі.

До таких важливих властивостей належать гуманістична спрямованість діяльності вчителя, його професійна компетентність, педагогічні здібності і педагогічна техніка. В цьому визначенні слід наголосити на таких особливостях педагогічної майстерності у структурі особистості – це система, здатна до самоорганізації, системотвірним чинником є гуманістична спрямованість: підвалиною професійної майстерності є професійна компетентність (спрямованість і професійні знання становлять той кістяк високого професіоналізму в діяльності, який забезпечує цілісність системи, що самоорганізовується); педагогічні здібності забезпечують швидкість самовдосконалення; техніка, що спирається на знання і здібності, дає змогу виявити внутрішній потенціал учителя, гармонізувати структуру педагогічної діяльності.

Розкриємо тезисно елементи педагогічної майстерності. **Гуманістична спрямованість:** домініанта для

розвитку учня; бачити особистість, відчувати, розуміти й допомагати; у кожній малій справі бачити велику мету; “вирощувати” особистість через відкриття, а не насаджування; відповідати за свій вплив; відчувати моральне задоволення від розвитку учнів.

Професійна компетентність: компетентність знань (предмета педагогіки, психології, методик); особистісна забарвленість знань; постійне оновлення знань.

Педагогічні здібності: комунікативні; перцептивні; динамізм; емоційна стабільність; оптимістичне прогнозування; креативність [3], [10], [9,345], [13,17-25].

Педагогічна техніка: зовнішня; внутрішня.

Генеральна здібність, що об'єднує всі провідні, на нашу думку, найточніше визначена Н.Кузьміною. Це чутливість до людини, яка зростає, до особистості, яка формується. Спираючись на дослідження, можна виокремити такі шість провідних здібностей до педагогічної діяльності: комунікативність (потреба у спілкуванні; готовність вступити в контакт; викликати позитивні емоції у співрозмовника; задоволення від спілкування) [7,47]; перцептивні здібності (професійна проникливість; здатність сприймати і розуміти іншу людину; пильність; педагогічна інтуїція); динамізм особистості (здатність активно впливати на іншу особистість); емоційна стабільність (здатність володіти собою; зберігати самоконтроль; здійснювати саморегуляцію); оптимістичне прогнозування (передбачення розвитку особистості з орієнтацією на позитивне в ній); креативність (здатність до творчості; спроможність генерувати незвичні ідеї; відходження від традиційних схем; вміння швидко розв'язувати проблемні ситуації).

Усі складники педагогічної майстерності взаємопов'язані, їм властивий саморозвиток, а не лише зростання під впливом зовнішніх чинників.

Щоб учитель діяв творчо, самостійно виважуючи результати своєї діяльності і коригуючи засоби з орієнтацією на мету, він повинен мати певне внутрішнє опертя, певні

властивості, риси, розвиток яких забезпечить професійний саморозвиток педагога, а через нього – і розвиток учня.

Критеріями майстерності педагога є доцільність (за спрямованістю), продуктивність (за результатами), діалогічність (за характером стосунків з учнями), оптимальність у виборі засобів, творчість (за змістом діяльності).

Елементи педагогічної майстерності дають змогу з'ясувати системність цього явища в педагогічній діяльності. **Високий рівень майстерності** надає нової якості всій роботі педагога: формується професійна позиція, що акумулює в собі вищі рівні спрямованості, знання і готовність до дії; розвинуті знання стають інструментом для самоаналізу і виявлення резервів саморуку; **високий рівень** здібностей стимулює саморозкриття особистості, а вдосконалення педагогічної техніки – пошук результату, адекватного задумові.

В оволодінні майстерністю можна виокремити кілька **рівнів: елементарний** (оволодіння знаннями для виконання педагогічної дії; оволодіння предметом викладання); **базовий** (педагогічні дії, гуманістично зорієнтовані; стосунки з учнями і колегами розвиваються на позитивній основі; добре засвоєно предмет викладання; методично впевнено і самостійно організовано навчально-виховний процес на уроці); **досконалий** (характеризується чіткою спрямованістю дій учителя, їх високою якістю; діалогічною взаємодією в спілкуванні); **творчий** (характеризується ініціативою і творчим підходом до професійної діяльності; самостійно конструює оригінальні прийоми взаємодії; діяльність будує, спираючись на рефлексний аналіз; забезпечує індивідуальний стиль професійної діяльності).

В процесі дослідно-експериментальної діяльності прагнули допомогти студентові : сформувати гуманістичну спрямованість, дати ґрунтовні знання, розвинути педагогічні здібності, озброїти технікою взаємодії, підготувати до професійного аналізу різноманітних педагогічних ситуацій.

А.С.Макаренко неодноразово наголошував на необхідності для вчителя володіти прийомами організації власної поведінки і впливу на учня. Він увів для позначення

цього явища поняття “педагогічна техніка”, яке має нагадувати педагогові про необхідність дбати не лише про сутність нашої діяльності, а й про форму вияву своїх намірів, свого духовного потенціалу.

Адже “вихованець сприймає вашу душу та ваші думки не тому, що знає, що у вас на душі робиться, а тому, що бачить вас, слухає вас” [12,163]. Педагогічна техніка як сукупність професійних умінь сприяє гармонійному поєднанню внутрішнього змісту діяльності вчителя і зовнішнього його вираження. І тоді майстерність педагога виявиться в синтезі духовної культури і педагогічно доцільної зовнішньої виразності [2,2].

Педагогічна техніка – це вміння використовувати власний психофізичний апарат як інструмент виховного впливу. Це володіння комплексом прийомів, які дають вчителеві можливість глибше, яскравіше, талановитіше виявити свою позицію і досягти успіхів у виховній роботі. Поняття “педагогічна техніка” містить дві групи складників. Перша група пов’язана з умінням педагога керувати своєю поведінкою: техніка володіння своїм організмом (мімікою, пантомімікою); керування емоціями, настроєм для зняття зайвого психічного напруження, збудження творчого самопочуття; опанування умінням соціальної перцепції (техніка керування увагою, уявою); техніка мовлення (керування диханням, дикцією, гучністю, темпом мовлення). Друга група пов’язана з умінням вплинути на особистість і колектив: техніка організації контакту, управління педагогічним спілкуванням, техніка навіювання тощо. Складники першої і другої груп педагогічної техніки спрямовані або на організацію внутрішнього самопочуття педагога, або на вміння це почуття адекватно виявити зовні. Умовно поділимо педагогічну техніку на зовнішню і внутрішню, відповідно до мети її використання. **Внутрішня техніка** – це створення внутрішнього переживання особистості, психологічне налаштування вчителя на майбутню діяльність через вплив на розум, волю й почуття. **Зовнішня техніка** – втілення внутрішнього переживання вчителя в його

тілесній природі: міміці, голосі, мовленні, рухах, пластиці [14,45].

Наша праця – це повсякчасна зміна ситуацій, що викликає то посилене збудження, то гальмування. Вчитель повинен уміти зберігати працездатність, володіти ситуаціями для забезпечення успіху в діяльності і збереження свого здоров'я. Для цього важливо працювати над виробленням такого синтезу якостей і властивостей особистості, які дадуть змогу впевнено, без зайвого емоційного напруження здійснювати свою професійну діяльність: педагогічного оптимізму; впевненості в собі як в учителі, відсутності страху перед дітьми; умінні володіти собою, відсутності емоційного напруження; наявності вольових якостей (цілеспрямованості, самовладання, рішучості) [16,426].

Важлива передумова творчого процесу - гармонійна єдність внутрішнього змісту діяльності і його зовнішнього впливу. Педагогові варто навчитися адекватно й емоційно виразно відображувати свій внутрішній стан, думки і почуття. Елементами зовнішньої техніки вчителя є вербальні (мовні) й невербальні засоби. Саме через них педагог виявляє свої наміри, саме їх “читають” і розуміють учні [6,85].

Жодна, навіть найідеальніша, фігура не може зробити людину красивою, якщо їй бракує вміння триматися, підтягнутості, зібраності. Гарна, виразна постава вихователя передає внутрішню гідність. Пряма хода, зібраність свідчать про впевненість педагога у своїх силах, водночас згорбленість, опущена голова, млявість рук – про внутрішню слабкість людини, її невпевненість у собі. Вираз обличчя і погляд впливають на учнів сильніше, ніж слова. Діти “читають” з обличчя вчителя, вгадуючи його ставлення, настрої, тому обличчя має не тільки виражати, а й приховувати певні почуття. Широкий діапазон почуттів виражає посмішка, що свідчить про духовне здоров'я і моральну силу особистості. Важливі виразники почуття – брови, очі. Підняті брови вказують на подив, зсунуті – зосередженість, нерухомі – спокій, байдужість, у русі – захоплення.

Для розвитку орієнтування в усвідомленні власної поведінки і поведінки учнів корисне ознайомлення з еталонами, описаними у працях психологів [11, 51-57].

Еталон поведінки в стані радості: посмішка, очі сяють, надмірна жестикуляція, багатослів'я, бажання допомогти іншому. Еталон поведінки в стані страху: очі розширені, поза застигла, брови підняті, голос тремтить, обличчя скривлене, погляд “бігає”, рухи різкі.

Візуальний контакт виконує у стосунках з дітьми таку важливу функцію, як емоційне живлення [8,41]. Відкритий, природний, доброзичливий погляд прямо в очі дитини важливий не лише для встановлення взаємодії, а й для задоволення її емоційних потреб. Погляд передає дітям наші почуття. Дитина уважніша, коли ми дивимося їй прямо в очі, і найбільше запам'ятовує саме те, що сказано в такі хвилини.

Для досягнення зовнішньої виразності ми бачимо такі **шляхи**: навчитися диференціювати й адекватно інтерпретувати невербальну поведінку інших людей, розвивати вміння “читати обличчя”, розуміти мову тіла, часу, простоту у спілкуванні; прагнути розширити особистий діапазон різних засобів шляхом тренувальних вправ (розвиток постави, ходи, міміки, візуального контакту, організація простору) і самоконтролю зовнішньої техніки; домагатися того, щоб використання зовнішньої техніки відбувалося органічно з внутрішнім переживанням, як логічне продовження педагогічного завдання, думки, почуття вчителя.

Досягнення виразності педагогічної техніки – лише одна зі сходинок до педагогічної майстерності. Техніка без усвідомлення завдання педагогічної дії, без розуміння мотивів діяльності учнів, істинної суті результатів взаємодії залишиться порожньою формою, беззмисловою непрофесійною дією. Опанування її прийомами має здійснюватися в контексті підвищення загальної педагогічної культури вчителя.

Один із найголовніших секретів майстерності вчителя в організації **конструктивного діалогу на уроці** полягає в тому, що він уміє сформувавши в учнів позицію активних суб'єктів навчання. Активно працюють учні на уроках таких учителів,

вони самостійно розв'язують навчальні завдання, вільно розмірковують, у них немає страху перед помилкою, їм цікаво працювати. Роль учителя здається такою непомітною – він може поставити кілька запитань, відреагувати на відповідь реплікою або жестом, продемонструвати якийсь дослід. Він непомітно коригує діяльність учнів, спрямовує її в бажаному напрямі, а головне учні працюють самі. Учитель навчає, але робить це мудро. Він не “вкладає” їм у голови знання, не примушує їх бути слухняними, не залякує можливими репресіями. Вчитель лише створює на уроці таку ситуацію, яка потребує від учнів самостійних дій, і вони, шукаючи відповідь на запитання, починають самі регулювати свою пізнавальну діяльність. Німецький педагог А.Дістерверг зауважував, що розвиток і освіта нікому не можуть бути просто повідомлені, передані. Кожний, хто бажає їх отримати, повинен досягти цього “власною діяльністю, власними зусиллями, власним напруженням... Тому самодіяльність – засіб і водночас результат навчання” [5,118].

Потреба в людях, готових до життя в постійно змінюваному соціумі, налаштованих і здатних творити нове у своїй діяльності, покликала до життя і стимулює, каталізує (прискорює) інноваційні освітні процеси, вихід яких на новий рівень забезпечує стабільність і розвиток соціуму.

Інновація – пряма калька з англійського слова “innovation”, що означає “нововведення”, “новинка”, “новаторство” [1,3].

Нововведення – комплексний, цілеспрямований процес створення, розповсюдження та використання нового, метою якого є задоволення потреб й інтересів людей новими засобами, що веде до певних якісних змін системи і засобів забезпечення її ефективності, стабільності та життєздатності [15,12].

Розрізняють поняття “**новація**” (“новий засіб”) як певний засіб (нові ідеї, методи, методики, технології, програми тощо) та “інновація”, яке ширше за змістом, оскільки означає процес, предметом якого є новації.

В.Паламарчук новацію вважає результатом (продуктом) творчого пошуку особи або колективу, що відкриває

принципово нову в науці і практиці, інновацію – результатом породження, формування і втілення нових ідей. Саме втілення нових ідей є ознакою, за якою відрізняють інновації від новацій: якщо педагог відкриває принципово нове, то він новатор, якщо трансформує нову ідею у практиці – інноватор. Одним із найголовніших аспектів педагогічної інноватики є новизна педагогічного засобу. **Новизна** – один із основних критеріїв оцінювання педагогічних досліджень; основний результат творчого процесу; властивість і самостійна цінність нововведення [4,24].

Результатами педагогічної творчості є: **педагогічні відкриття** – наймасштабніші новаторські педагогічні рішення, пов'язані з формуванням, обґрунтуванням нових педагогічних ідей та їх впровадженням у конкретній педагогічній системі; **педагогічні винаходи** – перетворення, конструювання окремих елементів педагогічних систем, засобів, методів, умов навчання та виховання; **педагогічні вдосконалення** – модернізація й адаптація до конкретних умов уже відомих методів і засобів.

Інноваційні процеси в системі освіти засвідчують якісно новий етап взаємодії й розвитку науково-педагогічної та педагогічної творчості і процесів застосування її результатів.

Педагогічна інноватика відповідно до особливостей інноваційних процесів охоплює такі теоретичні блоки понять і принципів: створення нового в системі освіти і педагогічної науки; сприйняття нового соціально-педагогічним співробітництвом; застосування педагогічних новацій, а також систему рекомендацій для теоретиків і практиків щодо пізнання інноваційних освітніх процесів та управління ними.

Інноваційна педагогічна діяльність є одним із видів продуктивної діяльності. Серед її обов'язкових компонентів особливу роль відіграє творчість. Надбання світової і вітчизняної педагогіки, сучасні науково-педагогічні дослідження та практичний досвід багатьох поколінь педагогів переконують у необхідності творчого елементу в педагогічній діяльності. Специфіка педагогічної творчості полягає в тому, що її об'єктом і результатом є створення особистості, а не образу, як у мистецтві, чи механізму, конструкції – як у техніці.

Педагогічний процес розглядають як спільну творчість (співтворчість) педагога й вихованця в ситуації педагогічної взаємодії, у процесі якої відбувається педагогічне перетворення людини.

Ускладнюють, а іноді й унеможливають інноваційну педагогічну діяльність **бар'єри творчості** – перешкоди, які заважають особистісному вияву творчої діяльності. З метою подолання бар'єрів в інноваційній діяльності педагога використовують соціально-психологічні методи, зокрема **індивідуальні та групові психотехнології**.

Дослідження у сфері соціальної психології, життєва практика свідчить, що група є ефективним інструментом соціально-психологічного впливу на особистість. Присутність інших підсилює мотивацію кожного учасника до опанування певних норм і принципів, стратегії та стилю поведінки, збагачує особистісний репертуар рішень, допомагає обрати найадекватніші. Взаємодія у групі сприяє формуванню й розвитку комунікативних навичок, підвищенню самооцінки, подоланню тривожності, агресивності, підсиленню позитивної мотиваційної поведінки. Для цього у групі має утвердитися спокійна, доброзичлива атмосфера, в якій би кожен індивід убачав джерело психологічного захисту, важливий чинник регуляції своєї поведінки. Розвиток самосвідомості в таких умовах відбувається за неперервного зниження бар'єрів психологічного захисту. Одночасно знижується рівень особистої нещирості, оскільки кожний усвідомлює, що вона утруднює роботу групи.

Благотворний вплив групи на особистість забезпечують: наявність зворотного зв'язку (взаємодія у групі створює і підтримує оптимальні умови для того, щоб кожний мав змогу побачити й усвідомити дефектні прояви своєї й чужої поведінки); емоційне переживання отриманих під час групової роботи нових даних про себе й інших (воно породжує сильний імпульс, що спонукає до переосмислення “Я - концепції”); роль ведучого, який може бути активним творцем ситуації, каталізатором процесів у групі, соратником чи опонентом учасників групової взаємодії.

У подоланні психологічних бар'єрів в інноваційній діяльності педагога ефективними є різноманітні групові психотехнології. Автори однієї з них, зарубіжні психологи К.Левін, Д.Джибб, В.Байрон, А.-К.Райс, М.Райош використовують принцип "навчання того, як навчитися"; під час випробування нових форм поведінки в обстановці, яка нічим не загрожує особистості. Процедурно така робота охоплює самопрезентацію, зворотний зв'язок, експериментування. Учасники заняття отримують допомогу в розвитку таких специфічних комунікативних навичок, як опис поведінки, передавання почуттів, активне слухання, конфронтація. Ведучий заняття при цьому зберігає пасивну позицію.

Учасникам групових занять пропонуються такі вправи:

- **"Хто я?"**. Мета цієї вправи полягає в знайомстві учасників групової взаємодії. Кожен з них повинен запропонувати 10 відповідей на запитання "Хто я?", беручи до уваги будь-які особистісні риси, емоції, характеристики. Потім учасники заняття читають характеристики один одному, за бажанням коментуючи їх. На все це відводиться 30 хв.
- **"Потерпілі в корабельній аварії"**. Під час такого заняття, яке триває приблизно півтори години учасники опановують навички ефективної поведінки у процесі пошуків консенсусу в групах. Після того, як кожен із них розташує всі зазначені в списку предмети за ступенем важливості для виживання, група виробляє спільне для всіх рішення, керуючись спільним методом досягнення консенсусу.

Структуру готовності до інноваційної педагогічної діяльності розглядають як сукупність мотиваційного, когнітивного, креативного, рефлексивного компонентів, які взаємообумовлені та пов'язані між собою.

Мотиваційний компонент готовності до інноваційної педагогічної діяльності виражає усвідомлене ставлення педагога до інноваційних технологій та їх ролі у розв'язанні актуальних проблем педагогічної освіти. Він є стрижнем, навколо якого конструюються основні якості педагога як професіонала, оскільки від того, чим мотивує педагог свою готовність до інноваційної діяльності, залежать характер його участі в

інноваційних процесах, досягнуті результати у навчанні та вихованні дітей. Показником мотиваційного компонента готовності до інноваційної педагогічної діяльності є пізнавальний інтерес до інноваційних педагогічних технологій та особистісно-значущий смисл їх застосування.

Когнітивний компонент готовності до інноваційної педагогічної діяльності об'єднує сукупність знань педагога про суть і специфіку інноваційних педагогічних технологій, їх види та ознаки, а також комплекс умінь і навичок із застосування інноваційних педагогічних технологій у структурі власної професійної діяльності. Цей компонент є результатом пізнавальної діяльності.

Уміння педагога засвідчують свідоме оволодіння діяльністю, яка за своєю структурою відповідає структурі його особистості, в якій виокремлюють такі професійні уміння: гностичні (уміння здобувати, поповнювати і розширювати свої знання, вивчити особистість дитини і себе); проектувальні (здатність планувати навчальний процес відповідно до цілей навчання, психологічних закономірностей, оптимальних видів, методів, прийомів професійної діяльності; уміння планувати позакласну роботу); конструктивні (вміння обирати оптимальні прийоми і способи навчання, форми роботи, вибирати і дозувати навчальний матеріал, оптимально керувати процесом учіння); організаційні (здатність організовувати свою діяльність і діяльність дітей відповідно до цілей навчально-виховного процесу); комунікативні (уміння використовувати різні механізми формування міжособистісних взаємин учасників педагогічного процесу, застосовувати техніку акторської майстерності, попереджувати і долати конфлікти, створювати комунікативну мережу занять).

Креативний компонент готовності до інноваційної педагогічної діяльності реалізується в оригінальному розв'язанні педагогічних знань, в імпровізації, експерименті. Ознаками креативності є здатність до створення нового, нетрадиційний підхід до організації навчально-виховного процесу, вміння творчо вирішувати будь-які професійні проблеми, взаємодіяти з вихованцями, колегами, батьками

дітей, уміння розвивати креативність дітей, що втілювалося б у їх поведінці.

Формування креативності у вихованців залежить від таких професійних умінь та установок педагога : визнання цінності творчого мислення; розвиток чутливості дітей до стимулів оточення; вільне маніпулювання об'єктами та ідеями; уміння всебічно розкрити особливість творчого процесу; уміння розвивати конструктивну критику, але не критиканство; заохочення до самоповаги; нейтралізація почуття страху перед оцінкою тощо.

Креативність педагога формується на основі наслідування досвіду, концепції, ідеї, окремого прийому, форми, методу з поступовим зменшенням питомої ваги наслідувального і зростанням питомої ваги творчого компонента педагогічної діяльності. Схематично цей процес можна представити так : наслідування => копіювання => творче наслідування => наслідувальна творчість => справжня творчість.

З огляду на внутрішню мотивацію та спрямованість, виокремлюють такі види особистісної центрації педагога: конформістська особистісна центрація педагога (на колегах); авторитетна особистісна центрація педагога (на батьках); методична особистісна центрація педагога (на засобах навчання та виховання); гуманістична особистісна центрація педагога (на інтересах дитини).

Лише гуманістична центрація є умовою того, що нововведення відповідатиме справжній меті навчання та виховання.

Рефлексивний компонент готовності до інноваційної педагогічної діяльності характеризує пізнання й аналіз педагогом явищ власної свідомості та діяльності. Реалізується цей компонент через такі рефлексивні процеси, як саморозуміння й розуміння іншого, самооцінювання й оцінювання іншого, самоінтерпретація й інтерпретація іншого. Процес рефлексії індивідуальний. Активізація рефлексивної позиції пов'язана з орієнтацією педагога на саморозвиток. Джерелом цього процесу є система усвідомлених педагогом суперечностей у професійній діяльності. Тому в навчально-

професійній діяльності необхідно створювати такі ситуації, які б активізували рефлексивну позицію педагога, формували його позитивне самосприйняття, стимулювали процеси самоствердження.

Отже, мотиваційний, когнітивний, креативний і рефлексивний компоненти в сукупності репрезентують структуру готовності педагога до інноваційної діяльності.

При підготовці майбутніх педагогів до інноваційної діяльності взаємодія викладача зі студентами має відповідати таким принципам: неперервність і цілеспрямованість розвитку особистості, гармонізація педагогічної діяльності, інтеграція всіх її аспектів; особистісна зорієнтованість; професійно-практична спрямованість (варіативність змісту занять у зоні актуальних ціннісних орієнтацій майбутніх учителів і запитів педагогічної практики); альтернативність, свобода вибору (спільне планування, диференційовані завдання тощо); усвідомленість професійно-особистісного розвитку під час педагогічної взаємодії (рефлексія, корекція власної діяльності); творче самовизначення, співпраця та співтворчість.

Розвитку пізнавальної та професійної діяльності, творчого самовираження майбутніх педагогів сприяють спеціальні завдання, що спонукають до багатоваріантного розв'язання. Дуже важливу роль відіграє творча обстановка у процесі навчання, утвердження якої можливе за таких умов: відсутність внутрішніх перепон творчим виявам. Для налаштованості студентів до творчого пошуку необхідно допомогти їм у набутті впевненості у стосунках з однокурсниками, викладачами; організація активної роботи підсвідомості. Навіть коли проблема не перебуває у центрі уваги, підсвідомість людини може непомітно працювати над нею; утримання від оцінювання. Це сприяє розширенню потоку ідей, зосередженню над осмисленням проблеми; використанню метафор і аналогій, відшукуванню нових асоціацій та зв'язків. Можливості творчого пошуку зростають за рахунок незвичайних зіставлень, порівнянь; робота з метафорами не тільки спонукає до образного мислення, а й стимулює спонтанне створення образів, цілеспрямоване їх осмислення; розвиток

уяви, фантазії з відповідним контролюванням їх. Після творення обстановки внутрішньої свободи, періоду “дозрівання ідей” усі пропозиції обговорюються і критично переглядаються; розвиток сприйнятливості, підвищення чутливості, широти й насиченості сприйняття світу, що є основою розвитку професійної сензитивності (чутливості); допомога тим, хто навчається, знаходження сенсу у творчій діяльності.

Навчальний процес, який здійснюється за таких умов, передбачає вільне спілкування, обмін думками, ідеями, а найголовніше – особистісну включеність майбутніх педагогів у творчість.

Найрельєфніше відтворюють ситуації творчого, професійного пошуку дидактичні ігри. Останнім часом з'явилася низка праць, які переконливо обґрунтовують доцільність застосування в навчальному процесі різноманітних ігор і пропонують багатий ігровий матеріал з розв'язання педагогічних задач та психолого-педагогічних ситуацій в умовах, наближених до реальних, що, по-перше, свідчить про цінність гри як методу навчання не лише школярів, а й педагогів, а по-друге, підтверджує тенденцію зближення процесу навчання з життям, потребу озброєння студентів і учнів саме тими знаннями, які стануть їм у пригоді в майбутній практичній діяльності [18, 3].

У структурі дидактичних ігор виділяють чотири етапи:

1. Орієнтація – представлення теми, що вивчається, характеристика імітації та ігрових правил, огляд загального ходу гри.
2. Підготовка до проведення – виклад сценарію, ігрових завдань, правил, ролей процедур. Для проведення гри важливо детально опрацювати ігровий задум або сценарій, у яких мають бути відображені сюжетна схема, загальний план гри. Складаються вони з таких розділів, як: опис ігрової обстановки, атрибутів гри; розроблення репертуару ігрових дій; характеристика організації гри; створення методичних вказівок для учасників гри.
3. Проведення гри – організація і фіксація ігрових дій, коригування неточностей тощо.

4. Обговорення гри – описовий огляд – характеристика “подій” гри та їх сприйняття учасниками.

Крім дидактичних ігор, до активних методів навчання майбутніх учителів відносяться: дискусії, співбесіди, розв’язування педагогічних задач і психолого-педагогічних ситуацій, розбір інцидентів, самостійне вивчення й аналіз наукової літератури та передового педагогічного досвіду (перелічені ситуаційні методи).

Всі методи активного навчання поділяються на імітаційні й неімітаційні. До імітаційних віднесено як неігрові – аналіз конкретних ситуацій, імітаційні вправи, так і ігрові методи – ділова гра, розігрування ролей, ігрове проектування.

Ділові ігри сприяють закріпленню теоретичних знань, формують управлінські вміння, розвивають творчий підхід до моделювання освітніх систем, підвищують ефективність інтелектуальної праці.

Ігрове моделювання розкриває простір для пошуку самостійного розв’язання професійного завдання, корекції цього процесу. Головними способами ігрового моделювання педагогічної діяльності є мікрореконструкція, реалізація педагогічних ситуацій, соціально-психологічний тренінг, психодрама, дидактичні спектаклі тощо. Ігрове моделювання охоплює й такі форми творчого пошуку, як мозковий штурм, дискусії, метод синектики (об’єднання різномірних елементів).

За ігрового моделювання відбувається перехід навчальної діяльності у навчально-творчу, оскільки створені умови сприяють використанню потенційних можливостей студентів, їх творчих здібностей. Ігрове моделювання дає змогу уникнути педагогічних стереотипів, шаблонів, що особливо важливо у розвитку готовності до нововведень як складової інноваційної поведінки майбутніх педагогів.

Формуванню інноваційної поведінки педагога сприяє використання **рефлексивно-інноваційних методів**. Особливість їх полягає в принциповій інноваційній відкритості, творчому розумінні кожного педагогічного завдання. Рефлексивно-інноваційні методи допомагають актуалізувати, переосмислити попередній досвід, виявити нові відношення і

проблеми навчально-виховного закладу майбутнього, налаштувати себе на зацікавлене конструктивне ставлення до новацій.

У реалізації інноваційної поведінки педагога важлива роль належить **проблемно-рефлексивному полілогу**. Реалізація його охоплює такі етапи: відшукування і з'ясування педагогічних проблем (кожний учасник, не наслідуючи попереднього, структурує проблеми); висунення ідей, спрямованих на розв'язання конкретних проблем; колективне обговорення ідей.

Цінність такого полілогу полягає в розвитку усіх, не лише найпідготовленіших у формуванні й вирішенні проблем, педагогів. "Заборона" повторення ідей забезпечує максимальне осмислення альтернативних рішень.

Метод позиційної дискусії ефективний під час формування банку даних про різні педагогічні інновації, забезпечення процесу їх критичного аналізу. Механізм такої дискусії передбачає поділ групи на три частини.

Перша група розробляє та обґрунтовує проект майбутньої інновації. На цьому етапі допустима критика рішень, що пропонуються. Наприкінці дискусії група подає на загальне обговорення один із напрацьованих варіантів.

Друга група має з'ясувати всі альтернативні варіанти щодо запропонованого нововведення, спростувати твердження першої групи. Відхиливши пропозиції, вона також розробляє своє рішення, викладає програму дій.

Завдання третьої групи полягає в аналізі та пошуку конструктивного у запропонованих проектах, оскільки вона здійснює синтез і віднаходить компромісні шляхи вирішення проблеми. Далі групи міняються ролями і весь цикл повторюється знову.

Практичні заняття з педагогіки та освітніх технологій проводяться здебільшого у формі навчально-педагогічних ігор чи розв'язання складних психолого-педагогічних ситуацій і задач, що сприяє виробленню в студентів умінь застосовувати теоретичні знання на практиці. Навчально- педагогічні ігри дають змогу проявити творчу активність, привчають до

відповідальності і спрямовують їхні зусилля на досягнення мети, сприяють формуванню у майбутніх учителів педагогічної культури, вихованню в них таких якостей як самостійність, наполегливість, самовладання, витримка, культура спілкування, що становить основу успішної педагогічної праці і є необхідними для майбутнього вчителя і вихователя [18, 35].

Пропонуємо теми методичних розробок або описання проведених нами ігор за розділами курсу освітніх технологій. Навчально-педагогічні ігри до розділу “Теорія навчання”: “Яким має бути урок у сучасній школі?”, “Форми і методи активного навчання”, “Зірваний урок”, “Випадок чи інцидент?”, “Розвиток пізнавальної активності учнів”, “Іспит на мужність”, “Заохочувальна роль оцінки”, “Інтригуючі п’ятихвилинки”. Навчально-педагогічні ігри до розділу “Теорія виховання”: “Якими вони стають”, “Конфлікт”, “Педагогіка співробітництва”.

Прагнення вчителів досягти найкращих результатів у розв’язанні освітніх розвивальних і виховних завдань спонукає їх до створення **нестандартних уроків**. Наведемо приклади деяких нестандартних уроків. Ми їх об’єднали у декілька груп (ознайомлюємо студентів та приміняємо в роботі).

Уроки-пізнавально-розважальні ігри: “Урок-гра “Робимо урок разом”, “Урок-кросворд”, “Пізнавально-пошукова гра “Острів скарбів”, “Урок-гра “Руки вгору” (“Мовчанка””, “Урок-гра “Знайди помилку”, “Урок-гра “Упізнай мене”, “Урок-гра “Хто далі?”, “Урок-гра “Двійники”, “Урок-гра “Сходження на вершину знань”, “Урок-гра “Кубики”, “Урок-гра “Хто краще знає та пам’ятає”, “Урок-пошук”, “Урок-бліцтурнір”, “Урок взаємонавчання”.

Уроки-сценарії популярних телепередач: “Урок-телепередача”, “Урок-гра “Брейнринг”, “Урок-гра “Поле-чудес”, “Урок-“Телеміст”, “Урок-“Зоряний час”, “Урок-“КВК”, “Урок-“Що? Де? Коли?”.

Уроки-професійно-рольові ігри: “Урок-суд”, “Урок-гра “Зліт представників різних професій”, “Урок-захист мікродисертації”.

Уроки-пошуки: “Урок-подорож”, “Урок-диспут”, “Урок-мозаїка”, “Проектний урок”, “Урок-екскурсія”, “Урок-прес-конференція”, “Урок без учителя”, “Документальний практикум”.

Уроки-драматизації: “Урок-фантазія”, “Урок-спектакль”, “Віршовано-музичний урок”, “Урок-казка”, “Конкурс знань, умінь і творчості”.

Одним із завдань сучасної школи є підготовка людини до навчання впродовж усього життя. Важливим елементом цієї підготовки є формування вміння самостійно набувати знання, користуючись різними джерелами інформації.

Розглянемо елементи педагогічної техніки в побуті з підручником. Ігрові прийоми роботи з текстом : “Питання-відповідь”, “Вікторина”, “Пантоміма”, “Конспект”, “Учена рада”, “Знайди помилку”, “Цікаве питання”, “Переказ по колу”, “Заборонені запитання”, “Конкурс казкарів”, “Мініатюра”, “Відповідь-слово”, “Склади малюнок”, “Ієрархія”, “Філософська сімка”, “Чомучка”, “Дерево мудрості”, “Структура тексту”, “Тямущий учень”, “Скласти підручник”, “Ключові слова”, “Образна пам’ять”, “Вправи з розвитку навичок роботи з текстом”, “Лінгвістичні вправи”, “Райдуга”, “Фантазія”, “Запитуйте-відповідаємо”. Розкриємо зміст окремих із них.

Учена рада. Увесь клас читає навчальний текст за фіксований час. Учням пропонується набір ролей фахівців : редактор, автор, критик, незнайко, фахівець та ін. Кожен може обрати собі роль будь-якого учасника вченої ради. Пропонується переказати текст із позицій обраної ролі. Члени ради оцінюють виступи. Виграє той виступаючий, який у найбільш оригінальній формі переказав текст, відповідно обробивши його.

Мініатюра. Клас розбивається на групи по три-чотири особи. Групам пропонується прочитати текст і за допомогою будь-яких виразних засобів передати його зміст. Це можуть бути вірші, малюнок, драматизація, загадка, жарт, казка, пантоміма тощо. Кожна група презентує свою роботу, клас оцінює за трибальною системою : “посередньо”, “добре”, “дуже добре”.

Створення позитивного мікроклімату в класі під час уроку є запорукою його ефективного проведення. Щоб уникнути негативних ситуацій, треба знати основні закони, якими можна пояснити поведінку учнів і стратегію й тактику власної поведінки, яка б запобігала появі ситуацій, результатом яких були б агресія та невдоволення учнів.

Для того щоб створити атмосферу співробітництва на уроці, яка є запорукою позитивних взаємовідносин між учителем і учнями, можна скористатися такими прийомами: "Будь парадоксальним!", "Будь раціоналізатором!", "Переведи реакцію!", "Затримай реакцію!", "Пошук загальних нейтральних інтересів", "Приєм накопичення згод", "Приєм "Довіра", "Приєм "Зараження", "Приєм "Розкрию таємницю...", "Приєм "Ми – сила".

Суть інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умови активної взаємодії всіх учнів у процесі співнавчання, взаємонавчання, де учні розуміють, що вони роблять і для чого. **До прийомів інтерактивного навчання належать такі:** "Коло ідей", "Мозковий штурм", "Метод "прес", "Мікрофон", "Навчаючи-учусь", "Ток-шоу", "Дискусія", "Метод "американської мозаїки", "Метод групового дослідження".

Педагогічні можливості гри були помічені давно. Роль гри в людських відносинах підкреслювали ще Платон і Монтель. Значення гри в навчанні відмічав Ян Амос Коменський. Практика застосування ігор засвідчила, що гра має, крім позитивних аспектів впливу на учнів, ще й негативні, які проявляються в додаткових витратах часу на підготовку, відволікання уваги на продуктивну діяльність, порушення дисципліни та ін. Із цих причин педагоги більше схиляються до **використання на уроках не ігор, а ігрових ситуацій.** Сюжети та назви деяких з них наводимо нижче: "Коментатор", "Журналісти", "Фантазери", "Запитай сам себе", "Іподром", "Ланцюжок", "Блеф-клуб", "Світлофор", "Чомучки", "Сюрприз", "Наведи порядок", "Знайди помилку", "Буриме", "Утрачена інформація", "Лови підказку", "Здивуй", "Фантастична фесрія", "Прийми естафету" та ін.

Утрачена інформація. Учнів попереджають про те, що треба уважно прочитати параграф, запам'ятати, скільки абзаців у ньому та про що йдеться в кожному абзаці. Завдання полягає в тому, що після закінчення роботи над текстом учень викликається до дошки, йому пропонується прочитати параграф і відтворити зміст того абзацу, який закривається паперовою стрічкою. Клас не має права на підказку. Сприяє розвитку уваги та пам'яті.

Буриме. Особливо ефективний прийом у гуманітарних класах. Учням, які об'єднуються у групи, пропонується внести явище, що вивчалось на уроці, до текстів, написаних у різних жанрах: фантастика, гумор, вірш, загадка, героїчна поема, гімн, опис, науковий трактат та ін.

Одним із видів навчання, що спроможне розв'язувати задачу творчого розвитку особистості, вважають евристичне, коли учень за допомогою педагога розробляє та реалізує програму свого навчання в єдиному загальноосвітньому процесі. Основу евристичного навчання складають три групи методів, виділених відповідно до видів евристичної діяльності: когнітивні, креативні, організаційно-діяльнісні. Конкретизуємо евристичні методи кожної з наведених груп.

Когнітивні методи: “Метод уживання”, “Метод смислового бачення”, “Метод образного бачення”, “Метод символічного бачення”, “Метод евристичних питань”, “Метод контрольних питань”, “Метод морфологічного аналізу”, “Метод фокальних об'єктів”, “Метод системного аналізу”, “Метод аналізу явищ, подій, процесів”, “Метод порівняння”, “Метод евристичного спостереження”, “Метод евристичного дослідження”, “Метод гіпотез”, “Метод прогнозування”, “Метод помилок” тощо. Розкриємо сутність одного із них.

Метод помилок. Цей метод передбачає використання помилок для активізації освітніх процесів. Помилка розглядається як джерело протиріч, винятків із правил, нових знань, що народжуються на основі протиставлення загальноприйнятим. Увага до помилки може бути притягнута не тільки з метою виправлення, а й для з'ясування причин її появи та способів одержання. Відшукування взаємозв'язків помилки з

“правильністю” стимулює евристичну діяльність учнів, приводить їх до розуміння відносності й варіативності будьяких знань.

Креативні методи: “Метод фокальних об’єктів”, “Метод часових обмежень”, “Метод раптових заборон”, “Метод вигадок”, “Метод гіперболізації”, “Мозковий штурм”, “Метод синектики”, “Метод запитань”, “Нейролінгвістичне програмування”, “Метод інверсії чи метод звертань” тощо. Розкриємо зміст одного із них.

Метод синектики (Дж.Гордон) базується на “мозковому штурмі”, різного виду аналогіях (словесних, образних, особистих), інверсіях, асоціаціях та ін. Спочатку обговорюються загальні ознаки проблеми, використання аналогій для розуміння проблеми, генеруються та розвиваються аналогії, висуваються та відсіваються перші рішення, висуваються альтернативи, шукаються нові аналогії, повертаються до проблеми. У синектиці широко використовуються аналогії – прямі, суб’єктивні, символічні, фантастичні [17, 207].

Організаційно-діяльнісні методи: “Методи самоорганізації навчання”, “Методи взаємного навчання”, “Метод рецензій”, “Методи рефлексії”, “Методи самооцінки”, “Метод проєктів”, “Методи учнівського цілепокладання” і т. д. Розкриємо сутність одного із них.

Метод проєктів. Цей метод поширений в американських та японських школах. Зміст його полягає в тім, що школярі індивідуально чи в групах за визначений час (від одного уроку до двох-трьох місяців) виконують пізнавальну, дослідницьку, конструкторську чи іншу роботу на задану тему. Їхнє завдання – одержати новий продукт, вирішити наукову, технічну чи іншу проблему.

Розкриємо прийоми роботи з обдарованими дітьми (за С.Вайнбрennerом) [17,211-214]: “Навчальні контракти”, “Таксономія мислення”, “Найважчий перший крок”, “Тренінг творчих здібностей”, (вправи: “Хто це? Що це?”, “Неймовірні ситуації”, “Конструктор”, “Пози”, “Ти будеш...”, “Рими”, “Закінчи жарт”, “Комбінатор”, “Придумай бажання, пов’язане з темою уроку”, “Як обійтися без...” або “Ідемо в похід”, “І так, і

сяк”, “Придумай слова”, “Золоті ручки” і т. д.) Подамо сутність одного із прийомів роботи.

Тренінг творчих здібностей має на меті навчити учнів виконувати ті дії, з яких може складатися творча діяльність. Засвоєння операцій дозволить учням компетентно підходити до розв’язування творчих задач.

З метою ефективної підготовки майбутніх фахівців ми розробили конструктор для “збірки уроку”. Основні розділи уроку: початок уроку; пояснення нового матеріалу; закріплення, тренування, відпрацювання умінь; повторення; контроль; домашнє завдання; кінець уроку. Розділ може бути реалізований різноманітними прийомами або їх комбінуванням тобто прийоми по суті і є елементами нашого конструктора. Наприклад, початком уроку може бути інтелектуальна розминка: кілька нескладних задачок або гра “Так-чи ні”. Невеличке опитування за “світлофором” – не заради контролю, а щоб мобілізувати обговорення зробленого домашнього завдання або загадка з “відстроченою відгадкою”. Наведемо це у вигляді таблиці 1.

У теорії винахідництва подібну таблицю називають морфологічною. Конструктор уроку буде змінюватися. Якісь прийоми виявляться непотрібними. У кожного вчителя може бути свій конструктор – ми лише навели його можливу форму. Творчість учителя – норма здорового суспільства. Прийоми педтехніки – інструмент творчості.

Висновки. Гармонія оптимального використання прийомів педагогічної техніки та інноватики дає ефективні результати в підготовці майбутніх фахівців. Інноваційне навчання переконує у значущості таких напрямів розвитку професійних якостей педагога, як емоційність мислення, формування нового типу спілкування та комунікативних здібностей, розвиток здібності до внутрішнього діалогу як основи самопізнання, проблематизації спілкування, лабільності (змінності) його способів, зміни ролей. Реалізація “технології оптимальної гармонії...” забезпечує системність у підготовці педагога до інноваційної діяльності як у період вузівського навчання, так і на етапі післявузівської освіти та в

Конструктор уроку

Основні Функціо-нальні блоки	1	2	3	4	5	6	7	8
Розділи уроку								
1. Початок уроку	Інтелектуальна розминка або опитування	Здивуй! Відстро-чена від-гадка	Фантастичний додаток	"Світлофор"	Взаємоопитування	Гра у випадков-ість	Театралізація	
2. Пояснення нового матеріалу	Приваблива мета	Здивуй!	Фантастичний додаток	Практичність теорії	Прес-конференція	Питання до тексту	Спіймай помилку!	Ділова гра "точка зору"
3. Закріплення, тренування, відпрацювання змісту	Спіймай помилку!	Прес-конференція	Гра-тренінг	Гра у випадков-ість	Ділова гра "компетентність"	Ділова гра "точка зору"	Взаємоопитування	
4. Повторення	Своя опора	Повторюємо з розширени-ям	Свої приклади	Обговорюємо домашнє завдання	Перетинання тем	Ділова гра "компетентність"	Ділова гра "точка зору"	Гра у випадков-ість
5. Контроль	"Світлофор"	Опитування ланцюжком	Тихе опитування	Фактологічний диктант	Бліц-контрольна	Релейна контрольна робота	Вибірковий контроль	
6. Домашнє завдання	Завдання масивом	Три рівні домашнього завдання	Незвичайна звичайність	Особливе завдання	Творчість працює на майбутнє			
7. Кінець уроку	Опитування, підсумок	Відстро-чена від-гадка	Роль "психолог"	Роль "той, що підводить підсумки"	Обговорюємо домашнє завдання			

Література

1. Гільбух Ю.З., Дробноход М.І. Інноваційний експеримент у школі. На допомогу початкуючому дослідникові. – К., 1994.
2. Гін А.О. Прийоми педагогічної техніки : Вільний вибір. Відкритість. Діяльність. Зворотний зв'язок. Ідеальність : посібник для вчителів. – Луганськ : Навчальна книга, Янтар, 2004.
3. Гоноболин Ф.Н. О некоторых психологических качествах личности учителя // Вопр. психологии. – 1979. - №11.
4. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології : Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2004.
5. Дистерверг А. Избранные педагогические сочинения. – М., 1956.
6. Ермолаева Е.А. Психосемиотический анализ жестов как знаковых средств познавательной деятельности и общения. – М., 1983.
7. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. – М., 1987.
8. Кемпбелл Росс. Как на самом деле любить детей.- М., 1982.
9. Крутецкий В.Н. Психология.- М., 1980.
10. Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя.- Л., 1967.
11. Лабунская В.А. Невербальное поведение: социально-перцептивный подход.- Ростов-н/Д., 1986.
12. Макаренко А.С. Деякі висновки з мого педагогічного досвіду // Твори : В 7 т. – К., 1954. – Т.5.
13. Моделирование педагогических ситуаций / Под ред. Ю.Н. Кулюткина, Г.С. Сухобской. – М., 1981.
14. Педагогічна майстерність : Підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; За ред. І.А. Зязюна. – 2-ге вид., допов. і переробл.- К.: Вища шк., 2004.
15. Слостенин В.А., Подымова Л.С. Педагогика: инновационная деятельность. – М., 1997.
16. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям // Вибр. Твори : В 5 т.- К., 1976. – Т.2.

17. Шарко В.Д. Сучасний урок фізики : технологічний аспект / Посібник для вчителів і студентів. - К., 2005.
18. Щербань П.М. Навчально-педагогічні ігри у вищих навчальних закладах : Навч. посіб. – К. : Вища шк., 2004.